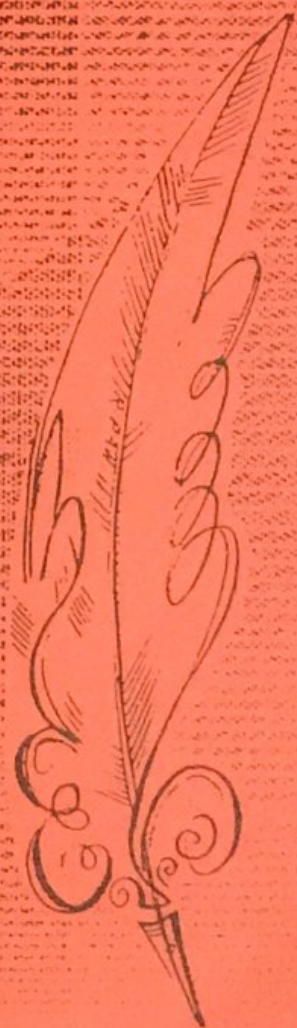

WARSZTATY POLONISTYCZNE

ISSN 1230-6657

Kwartalnik 2 (33) 2000

BEATA PROŚCIAK

Wychowanie w szkole galicyjskiej w świetle tematyki prac pisemnych

Zakreślona przez temat szkicu sfera badań zobowiązuje do sformułowania kilku koniecznych założeń. Analiza tematyki prac pisemnych zostanie przeprowadzona na podstawie zamieszczonych w *Sprawozdaniach szkolnych* tematów wypracowań zredagowanych przez nauczycieli polonistów, pracujących zarówno w gimnazjach państwowych, jak i prywatnych. Poza tym obszerna baza źródłowa zmusza do selekcji materiałowej i ograniczenia badań do wybranych klasycznych męskich gimnazjów galicyjskich doby autonomicznej okręgu szkolnego lwowskiego¹. Warto również zaznaczyć, że oglądowi poddano ponad osiem tysięcy tematów. W poniższej prezentacji zostaną omówione eksponowane w nich problemy ideowe i wychowawcze, przy czym kierunek interpretacji będzie wyznaczać ich zawartość aksjologiczno-semantyczna oraz kształt językowo-stylistyczny², co może stanowić przyczynek do zobrazowania ówczesnej koncepcji edukacyjnej polonistów galicyjskich. Trzeba przy tym dodać, że nie dysponując pracami uczniowskimi, nie mamy pewności, jak wartości wpisane w tematy były zinterioryzowane.

Zanim przedstawiemy zagadnienia znajdujące odbicie w tematach prac pisemnych, wypada przyrzeć się programowi języka polskiego³. W gimnazjum niższym (kl. I-IV)⁴ szczególnie zwracano uwagę na ćwiczenia ortograficzne (zwłaszcza w kl. I i II)⁵. Najniższy szczebel wypracowań pisemnych stanowiły tzw. „dyktaty”. Zakładano, że uczeń nie piszący poprawnie pod względem ortograficznym nie powinien otrzymać promocji do klasy III. Jeżeli chodzi o „wypracowania stylistyczne”

¹ Analizie zostaną poddane tylko tematy zamieszczone w sprawozdaniach z wybranych gimnazjów klasycznych, zarówno państwowych, prywatnych, jak i jezuickich które utrzymały zdecydowaną przewagę wśród typów szkół średnich w Galicji, ukształtowanych na podstawie *Zarysu organizacyjnego z 1849r.* Por. H. Smyczyński, *Koncepcje szkoły średniej ogólnokształcącej w czasopiśmiennictwie galicyjskim w latach 1867-1914*, „*Biuletyn Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie*” 1970, z. 2/10, s. 109.

² Por. M. Jędrzychowska, *Najpierw człowiek. Szkolna edukacja kulturalno-literacka a problem kształcenia dydaktycznego polonistów. Refleksja teleologiczna*, Kraków 1998, s. 178.

³ *Plan nauki języka polskiego w gimnazjach galicyjskich i instrukcja dla nauczycieli tego przedmiotu zatwierdzona rozporządzeniem ministerialnym z dnia 25 lutego 1905r.*, Lwów 1905.

⁴ „Uczeń zgłaszający się do I klasy musiał mieć ukończone 10 lat życia (...). Przyjęcie ucznia do klas wyższych gimnazjów mogło nastąpić na podstawie świadectwa ukończenia odpowiedniej klasy gimnazjalnej albo na podstawie egzaminu wstępnego”, por. S. I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884-1914*, Kielce 1989, s. 53.

⁵ *Plan nauki języka polskiego...*, op. cit., s. 65.

wania stylistyczne” twierdzono, że „stylu nikogo nauczyć nie można, ale przez systematyczną, cały szereg lat rozumnie prowadzoną pracę, można młodzieńca do tego doprowadzić, że potrafi myśli swoje wyrażać poprawnie, jasno i w logicznym porządku”⁶. Uwzględniano też zasadę, że „pokarm umysłowy” powinien być odpowiednio dobrany do wieku ucznia⁷, a „przedmiot wypracowania” wcześniej sprecyzowany. Wyszukiwanie przez nauczycieli odpowiednich tematów wymagało od nich znajomości dzieł, traktujących o wypracowaniach pisemnych⁸. W kl. I i II program zalecał podawanie w tematach również formy pracy pisemnej, natomiast w klasie III i IV wybór formy miał należeć po części do ucznia. Już w klasie I proponowano kształcenie pisania powiastek prozą oraz uczenie się ich na pamięć⁹. W drugim półroczu klasy II należało wprowadzać opisy przedmiotów znanych uczniom, a następnie zapoznawać ich z zasadami streszczenia opowiadań zawartych w wypisach. W klasie III tematem opowiadań lub opisów był albo ustny wykład nauczyciela, albo streszczenia ustępów z podrozdziału. Opisywano zwłaszcza pomniki, ogrody, kościoły itd.. Tematów dostarczała również literatura łacińska. Nauczyciel mógł również żądać opracowania krótkiego szkicu całości pracy, tzw. dyspozycji. W klasie IV, po podaniu szkicu opowiadania, można było wymagać wypełnienia go szczegółami. W tej klasie uczono się również redagowania porównań, w których chodziło o wykazanie podobieństw i różnic dwóch przedmiotów, bądź o zestawienie przymiotów wewnętrznych. Popularne były także tzw. „rozbiory znaczenia słów, dokonywane przeważnie na podstawie znanych uczniom ogólnych pojęć i ich przeciwieństw, czy też przysłów lub cytatów zaczerpniętych z twórczości pisarskiej. W klasie IV kształcono też umiejętność pisania listu.

Wracając do głównego problemu, jaki porusza niniejszy szkic, tj. do nacechowania aksjologicznego i kształtu językowo-stylistycznego wypowiedzi pisemnych, warto zaznaczyć, że w odniesieniu do gimnazjum niższego¹⁰, nie można

⁶ *Ibidem*, s. 67.

⁷ „W klasach niższego gimnazjum powinna być podstawą tylko reprodukcja, czyli odtwarzanie wzorów poznanych podczas nauki ustnej; w klasach gimnazjum wyższego reprodukcja musi się stawać coraz swobodniejszą, aby nareszcie doprowadzić ucznia do samodzielnej twórczości”, por. *ibidem*, s. 67.

⁸ Program zalecał m. in. takie dzieła i rozprawy jak: P. Chmielowskiego, *Stylistyka polska*, 1903; A. Krasnowolskiego, *Materiały, plany i wzory do ćwiczeń stylistycznych w 2 częściach*, 1902; Próchnickiego, *Kilka słów o tematach do wypracowań pisemnych w języku ojczystym w szkołach naszych średnich*, „*Szkola*” 1880; Tegoż, *Wskazówki do nauki języka polskiego*, 1885; Rymarkiewicza, *Nauka prozy czyli stylistyka i Wzory prozy*, 1863; Plebańskiego, *Ćwiczenia stylistyczne w Encyklopedii Wychowawczej*, por. *ibidem*, s. 67.

⁹ Treścią opowiadań w klasie I były zazwyczaj „powiastki, podania, zdarzenia z dziejów ojczyzn lub powszechnych, rysy z życia sławnych mężów”; w klasie II również mity starożytne. Por. *ibidem*, s. 68.

¹⁰ Ośmioletni kurs gimnazjalny dzielił się na dwa czteroletnie cykle koncentryczne (...). Pierwszy cykl kształcenia (...) dawał kwalifikacje do zawodów wymagających niższego wykształcenia. Ukończenie gimnazjum wyższego i uzyskanie świadectwa dojrzałości dawało uprawnienia wstępu do czenia gimnazjum wyższego i uzyskanie świadectwa dojrzałości dawało uprawnienia wstępu do wszystkich wyższych uczelni, przede wszystkim uniwersytetów, do stanowisk urzędniczych, a tak-

niestety określił płynących z nich problemów ideowo-wychowawczych, ponieważ w *Sprawozdaniach Szkolnych* zamieszczano tylko tematy redagowane dla potrzeb gimnazjum wyższego.

Dokonując oglądu zagadnień opracowywanych w klasach V–VIII¹¹, przyjrzyjmy się najpierw materiałom, do których one odsyłały. Z programu języka polskiego wynika, że była to lektura polska, starożytna, niemiecka, nauka historii, nauki przyrodnicze oraz własne doświadczenia uczniów. Zagadnienia tematyczne służyły kształceniu określonych programem¹² form wypowiedzi, charakterystycznych dla poszczególnych klas¹³. W klasie V dominowały: opowiadania historyczne, szkice historyczne na tle lektury, sprawozdania ze zdarzeń, których uczestnikami byli świadkami, opisy arcydzieł sztuki, zwłaszcza zabytków architektury, opisy wspaniałych widoków, zjawisk natury, opisy przyrody na podstawie lektury. Dla kl. VI charakterystyczne było: streszczanie z podaniem dyspozycji, prezentowanie „toku myśli” czytanych utworów, wyszukiwanie dyspozycji na podstawie dzieł, najczęściej za pomocą takich ćwiczeń jak: wyróżnianie i wydobycie najważniejszych wiadomości, porządkowanie szczegółów, wyjaśnianie stosunku współrzędności i podrzędności, przekładanie z języków obcych, zwłaszcza klasycznych, z uwzględnieniem poprawności stylistycznej i pięknej polskiej formy, porównywanie i zestawianie postaci historycznych, bohaterów utworów literackich, dzieł sztuki, zjawisk lub faktów, charakteryzowanie postaci historycznych, bohaterów literackich, zbiorowości, służące zazwyczaj uwydatnianiu ich zasług. W klasach najwyższych nauczyciel pozostawiał uczniom z reguły swobodny wybór formy wypracowania, ale najczęściej stosowano:

* rozprawy wiążące się z przedmiotami nauki szkolnej, szczególnie z lekturą w języku polskim, niemieckim, starożytnym (a wśród nich „estetyczne rozbiory” całych utworów, czy to ze względu na rozwój myśli i głębsze ich znaczenie, czy to ze względu na budowę oraz porównywanie dwóch utworów literackich)

że do odbywania skróconej do jednego roku służby wojskowej”. Por. R. Dutkova, *Blaski i cienie galicyjskiego gimnazjum klasycznego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” DCLXXXVI. Prace Historyczne. Studia z Historii i Historii Sztuki, 1989, z. 89, s. 189.

¹¹ Poniżej zostaną zaprezentowane tematy z gimnazjów państwowych oraz jezuickich. Natomiast analiza zagadnień redagowanych w gimnazjach prywatnych będzie zamieszczona dopiero w dalszej części szkicu.

¹² Jednolity program nauczania języka polskiego w szkołach średnich ukazał się dopiero 1885r. i przetrwał z niewielkimi zmianami do 1914r. Por. F. Próchnicki, *Wskazówki do nauki języka polskiego. Na postawie obrad komisji wybranej przez Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych*, Lwów 1885.

¹³ Analizie zostaną poddane tematy redagowane w latach: 1867–1914. Podyktowane było to zarządzeniami Rady Szkolnej Krajowej, która 13 grudnia 1917r. (L. 27177) nakazała ograniczenie sprawozdań tylko do wiadomości szkolnych ze względu na brak papieru i wysokie koszty druku. Trzeba również wziąć pod uwagę fakt, że w większości gimnazjów nie wydawano sprawozdań, ponieważ z powodu braku nauczycieli (w czasie wojny) zawieszano naukę. Por. L. Forczek, *Ślady Henryka Sienkiewicza w szkole galicyjskiej (w świetle urzędowych sprawozdań szkół średnich)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”. Nauki Humanistyczne, 1968, z. 3, s. 103.

* rozprawy o treści ogólnej (zwłaszcza wyjaśnienia znanych przysłów w oparciu o lekturę, historię, codzienne życie oraz interpretacje słynnych sentencji z dzieł literackich).

Zalecana przez program forma wypracowań była ściśle powiązana z ich nacechowaniem aksjologiczno-semantycznym. Zanim zostaną przedstawione zagadnienia eksponowane w tematach prac pisemnych, warto zaznaczyć, że *Zarys organizacyjny gimnazjów* zatwierdzony 15 września 1849, zakładał możliwości modyfikacji w planach nauczania. Niebagatelną sprawą dla ostatecznego kształtu edukacji polonistycznej był fakt, że wszystkie programy nauczania, poczynając od zrehabilitowanych przez Franciszka Próchnickiego *Wskazówek do nauki języka polskiego* (1885), umożliwiały nauczycielom dużą swobodę doboru tzw. kanonu lektur szkolnych i domowych¹⁴. Mimo tych udogodnień, edukacja polonistyczna – jak zauważają badacze – była częściowo antypolska. Szczególnie niebezpieczne były podręcznikowe manipulacje, w efekcie ukazujące dwoistość systemów etycznych uczących miłości do dwóch ojczyzn: Galicji i Austrii¹⁵. Preparowano w tym celu dzieje ojczyste i tradycję literacką w duchu wychowania młodzieży na poddanych c. k. monarchii. Nie można jednak przekładać tej tezy na ostateczny kształt założeń formacyjnych tworzonych przez nauczycieli języka polskiego w gimnazjach. Tematyka prac pisemnych dowodzi, że postępowi poloniści galicyjscy starali się eksponować w nauczaniu zarówno korelacje literatury z innymi gałęziami sztuki, jak i treści etyczne, narodowe, polityczne, samorzutnie wynikające z tego typu wychowania.

Przeglądając sprawozdania, nie sposób nie zauważyć, że tematyka prac pisemnych odzwierciedlała szczególną tendencję do przemycania treści emanujących kultem ojczyzny. Nie mamy niestety do końca pewności, w jaki sposób uczniowie i nauczyciele interpretowali pojęcie ojczyzny. Możemy jedynie przypuszczać, że ci poloniści, którzy ograniczali nauczanie tylko do przekazów podręcznikowych, najbardziej narażali swoich uczniów na zniekształcone rozumienie tego pojęcia. Takie postępowanie było przeważnie wynikiem strachu, rutyny albo słabego przygotowania do zawodu¹⁶. Nie zabrakło jednak nauczycieli, których – jak zaświadczały pamiętniki byłych uczniów – „temperatura patriotyczna” była bardzo wysoka, a ich zdecydowanie pozwalało im wykraczać poza program, a nawet poza podręczniki¹⁷.

¹⁴ Por. L. Forczek, *Patriotyczna lekcja historii w szkole galicyjskiej. Casus „Trylogia” H. Sienkiewicza*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”. Filologia Polska, 1980, z. 13, s. 79.

¹⁵ Por. M. Ingłot, *Literatura i wychowanie. Z dziejów edukacji literackiej w Galicji*, pod red. M. Ingłota, „Acta Universitatis Wratislaviensis” No 633, Wrocław 1983.

¹⁶ Por. S. Pigoń, *Z Komborni w świat*, Warszawa 1983, s. 174.

¹⁷ Byli uczeni Gimnazjum I w Rzeszowie tak wspomina uczącego go w latach 1911/12 i 1912/13 prof. Wincentego Pola: „Odrzucił od razu dawny podręcznik historii literatury opracowany wg Tarnowskiego, a wprowadził „Historię literatury niepodległej Polski” Ignacego Chrzanowskiego. To było pierwsze ożywcze posunięcie. Literaturę XIX i XX wieku przerabialiśmy na podstawie czytania dzieł pisarzy. Wśród romantyków podkreślał silnie Słowackiego, a z późniejszych pisarzy trochę Żeromskiego i mocno Wyspiańskiego”. Por. Franciszek Januszewski, *Wspomnienia o Gi-*

Przyjrzyjmy się teraz tematowi bezpośrednio mówiącym o sprawach narodowych. Można wśród nich wyróżnić sformułowania:

– eksponujące typowo polskie wydarzenia historyczne: *W jakich scenach i postaciach „Lilli Wenedy” odwrócił Słowacki niedolę swojego narodu w okresie listopadowych walk?* (Spraw. Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowie pod Chyrowem za r. szk. 1907, kl. VIII),

– bezpośrednio odwołujące do uczuć patriotycznych: *Co nazywa Kajsiewicz „robaczym”, a co prawdziwym patriotyzmem? Na podstawie kazania o pokucie; Dlaczego jest naszym obowiązkiem miłować ojczyznę?* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1895, kl. VIII; 1905, kl. VI i VII),

– ukazujące zalety „wielkich ludzi” (najczęściej patriotów): *Konarski i jego zasługa dla polskiej szkoły; Wielkość narodu z wielkich rodzi się mężów* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1902, kl. VII i VIII),

– ukazujące zasługi ważnych instytucji: *Zasługi Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie; Założenie Akademii Krakowskiej i jej znaczenie* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1913, kl. VII; 1902, VI),

– mające na celu wykorzenienie wad narodowych (o nacechowaniu dydaktyczno-moralizującym): *„Truczną kraju są grzechy monarsze”, Krasicki: „Myszeis I”; Jaki obraz współczesnego społeczeństwa rozacza Krasicki w satyrze „Świat zepsuty”?* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1894, kl. VII; 1900, kl. VI),

– odnoszące się do typowo polskich zwyczajów: *Jakie obrazy zwyczajów i obyczajów narodowych kreśli A. Mickiewicz w „Panu Tadeuszu”?* (Spraw. dyr. c. k. Gimnazjum im. F. Józefa we Lwowie za r. szk. 1890, kl. VII),

– skłaniające do dokładnego zapoznania się z podaniami ludowymi: *Na jakich podaniach ludowych oparto ballady: „To lubię”, „Pani Twardowska”, „Lilie”, „Powrót taty”* (Spraw. dyr. c. k. Gimnazjum I w Przemyślu za r. szk. 1884, kl. VII),

– rozwijające gusta estetyczno-patriotyczne młodzieży przez uwrażliwienie na piękno przyrody ojczystej: *Piękność ziemi ojczystej* (Spraw. dyr. c. k. Gimnazjum I im. J. Słowackiego w Przemyślu za rok szk. 1898, kl. V),

– związane z obchodami narodowymi organizowanymi w gimnazjach najczęściej w postaci poranków lub wieczorków (tzw. tematy rocznicowe i jubileuszowe): *Znaczenie Konstytucji Trzeciego Maja w dziejach narodu polskiego* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1900, kl. VIII); *Co winna czerpać młodzież polska z obchodów narodowych a w szczególności z jubileuszu Ks. P. Skargi?* (Spraw. Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowie pod Chyrowem za r. szk. 1911/12, kl. V),

– stanowiące wykładniki takich pojęć jak: zgoda i pokój¹⁸: *Jakie są korzyści*

mnazjum w Rzeszowie (lata 1905–1913). [w:] *Szkola charakterów. Księga jubileuszowa I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie*. Opr. J. Świeboda, Rzeszów 1985, s. 84.

¹⁸ Ich rozwinięcie idealnie odnosiło się do czasów rozbiorów.

pokoju, a jakie skutki wojny; Zgoda buduje, niezgoda rujnuje (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1903, kl. VII; 1895, kl. VI).

Przełęcz tematów uzasadnia również przekonanie, że niebagatelną sprawą dla gimnazjalistów było czytelnictwo: *Kiedy czytanie książek staje się być użytecznym?; Jak i co czytać, aby czytanie prawdziwą korzyść przyniosło?* (Spraw. dyr. c. k. Gimnazjum I w Przemyślu za r. szk. 1876, kl. VII; 1887, kl. VII). Kodeks etyczny galicyjskiego gimnazjalisty nie ograniczał się jedynie do spraw związanych z ojczyzną, oświatą i czytelnictwem, ale koncentrował się również wokół takich wartości jak:

– miłość do rodziców: *Miłość ku rodzicom już w tym życiu otrzymuje nagrodę* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1891, kl. VI),

– szacunek dla ludzi starszych: *Sędziwemu wiekowi należy się szacunek* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1894, kl. VII),

– przyjaźń: *Przyjaciel i pochlebca* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1895, kl. VII),

– sprawiedliwość: *Jak Modrzewski uzasadnia potrzebę jednego prawa dla wszystkich?* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie 1902, kl. VI),

– praca, nauka w szkole: *Praca wzbogaca; Non scholae sed vitae discimus* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1907, kl. VII; 1892, kl. VII), religia: *Chrześcijaństwo w naczelnych utworach Z. Krasickiego* (Spraw. Zakładu Naukowo-Wychowawczego w Bąkowie pod Chyrowem za r. szk. 1907, temat maturalny)¹⁹,

– preferowanie określonych ideałów życia (bazowano zwłaszcza na utworach reneansowych, np. Reja i Kochanowskiego, oświeceniowych, np. Krasickiego i romantycznych, np. Mickiewicza): *Szczęśliwość życia wiejskiego. Według „Pieśni o Sobótce” Jakie ideały i jakie wzory do naśladowania przekazał nam Mickiewicz w swoich dziełach?* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1893, kl. VI; 1898, temat maturalny),

– mądrość: *Lepsza jest uboga mądrość niż głupie bogactwo. B. Prus* (Spraw. Zakładu Naukowo-Wychowawczego w Bąkowie pod Chyrowem za r. szk. 1910, kl. V) dbałość o zdrowie: *Wartość zdrowia* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1904, kl. VI).

Redagowano również tematy naświetlające perspektywę przyszłości²⁰, jednocześnie stanowiące dobre przykłady nazywania czy etykietowania przemian za-

¹⁹ Tego typu tematy pojawiały się jedynie w gimnazjach jezuickich, ale bardzo sporadycznie. Być może było to spowodowane faktem, że dla ludności polskiej zaboru austriackiego czynnik religijny nie istniał, ponieważ państwo austriackie było katolickie. Por. H. Wereszczyński, *Dzieje Galicji jako problem historyczny*, „Małopolskie Stud. Hist.” R. I, 1958, z. 1, s. 9.

²⁰ H. Parnowska rozgranicza problem współczesności rozumiany jako kategoria historyczna oraz jako określony zespół treści charakteryzujący epokę, w której żyjemy (współczesność w znaczeniu nowoczesności). Por. H. Parnowska, *Matura z języka polskiego w latach 1965–1975. Zagadnienia metodyczne i analiza tematów*, Warszawa 1978, s. 45.

chodzących w rozwoju cywilizacji: *Jakie znaczenie ma wynalazek druku dla cywilizacji?; O środkach komunikacyjnych i ich znaczeniu dla społeczeństwa z uwzględnieniem kolei żelaznych; Korzyści i szkody wynalazku druku* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1901, kl. VII; 1888, kl. VII; 1892, kl. VI; 1893, kl. VI).

W niektórych zagadnieniach tematycznych prezentowanych w *Sprawozdaniach Szkolnych* wyraźnie można zauważyć pewne ich nacechowanie estetyczne, które wyrażało się m.in. w integrowaniu treści literackich z innymi tekstami kultury, takimi jak: malarstwo, muzyka, architektura: *Obraz Matejki jako ilustracja „Trenów”* (Spraw. dyr. c. k. Gimnazjum w Stanisławowie za r. szk. 1912/13, kl. VI); *Koncert myśliwski pod względem formy i treści* (Spraw. dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyślu za r. szk. 1889, kl. VIII); *Opis ratusza w Rzeszowie* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1900, kl. V), bądź w eksponowaniu roli wyobraźni oraz zmysłów w życiu człowieka: *Dobroczynny i szkodliwy wpływ wyobraźni człowieka* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1890, kl. VIII), *Oko i ucho – bramy estetycznego wykształcenia; Znaczenie oka i ucha dla umysłowego życia człowieka* (Spraw. dyr. c. k. Gimnazjum w Przemyślu za r. szk. 1888, kl. VIII; 1889, kl. VIII). Tego typu sformułowania o porównawczym lub ogólnym charakterze miały dobroczynny wpływ na wykształcenie estetyczne wychowanków²¹.

Nie ma też wątpliwości, że niektóre tematy miały charakter interdyscyplinarnej. Służąc tworzeniu, jak dziś mówimy, bloków międzyprzedmiotowych, pogłębiały m. in. znajomość:

- budowy dramatu: *W porównaniu z „Antygoną” wykażać braki w budowie dramatycznej „Odprawy posłów greckich” Kochanowskiego* (Spraw. Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za r. szk. 1910, kl. VI), psychologii: *Psychologiczne znaczenie zmysłów. Na podstawie nauki psychologii* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za rok szk. 1902, kl. VIII), geografii: *Położenie geograficzne Polski i wynikające stąd konsekwencje* (Spraw. Zakładu Naukowo-Wychowawczego w Bąkowicach pod Chyrowem za r. szk. 1910, kl. VIII),
- historii²²: *Wydanie Turkom Kamieńca. Na podstawie powieści Sienkiewicza „Pan Wołodyjowski”* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1903, kl. VI),

²¹ Niezastąpioną pomocą dla polonistów galicyjskich, którzy chcieli i potrafili integrować treści literackie z innymi tekstami kultury, stanowił miesięcznik pt. „Muzeum Polskie” (wychodzący w Krakowie od 1906r. pod kierunkiem dra Szczęsnego Koperę i J. Pągaczewskiego), zamieszczający na pięknym papierze kredowym „odbitki cynkograficzne obrazów, rzeźb i zabytków przemysłu artystycznego”. Zob. *Wychowanie estetyczne*, „Muzeum” 1906, t. II, s. 78.

²² Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że historia Polski pojawiła w planie nauczania od 1872 r., ale jako przedmiot nadobowiązkowy. Por. H. Smyczyński, *Koncepcje szkoły średniej ogólnokształcącej w czasopiśmiennictwie galicyjskim w latach 1867–1914*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”, 1970, Nauki Pedagogiczne, z. 2.

- astronomii: *Astronomia Wojskiego w VIII ks. „Pana Tadeusza” a odpowiednio konstelacje w nauce o gwiazdach. Podług analizy przeprowadzonej w szkole* (Sprawozdanie Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem za r. szk. 1899, kl. V),

- biologii: *Wędrowki zwierząt. Na podstawie nauki szkolnej; Skóra i jej znaczenie dla organizmu ludzkiego* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1900, kl. V; 1902, kl. VI),

- ochrony środowiska: *Jakie korzyści przynoszą i jakie szkody urządzają rzeki okolicom?; Jaki mamy pożytek z drzewa?* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1895, kl. V),

- filozofii: *Życie to księga – głupiec czyta ją pobieżnie, mądry pilnie i uważnie, bo wie, że ją raz tylko czytać będzie* (Spraw. dyr. c. k. Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie za r. szk. 1880, kl. VIII).

Po przebadaniu tematów prac pisemnych z wybranych państwowych gimnazjów galicyjskich, przyjrzyjmy się interesującej nas kwestii walorów dydaktyczno-wychowawczych tematów opracowywanych w gimnazjach prywatnych. Spójrzmy teraz, jak wyglądają kolejne punkty orientacyjne składające się na obraz wychowania i kształcenia młodzieży w tych gimnazjach, płynące nie tylko z budowy, ale i problematyki tematów prac pisemnych. Trzeba jednoznacznie stwierdzić, że najważniejszymi stosunkowo elementami kształtującymi katalog cech galicyjskiego gimnazjalisty były zagadnienia eksponujące treści narodowe²³. W prywatnych gimnazjach preferowano:

- miłość do ojczyzny: *Jak pojmuję miłość ojczyzny?* (Spraw. Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie za r. szk. 1911/12, kl. V),
- problematykę narodowo-wyzwoleńczą: *Rola ks. Robaka w IV ks. „Pana Tadeusza”* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum Miejskiego z prawem publiczności w Kaluszu za r. szk. 1911/12, kl. V),
- wartość języka narodowego: *A niechaj narodowie wždy postronni znają, że Polacy nie gęsi, iż swój język mają* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego z prawami szkół rządowych w Czortkowie za r. szk. 1911/12, kl. VI),
- typowo polskie obyczaje: *Wesele wiejskie. Obrazek obyczajowy na podstawie „Wielstawa” Brodzińskiego oraz ust. z Reymonta „Chłopów” i miejscowych zwyczajów wiejskich* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie za r. szk. 1911/12, kl.),
- piękno ojczystej przyrody²⁴: *Wpływ przyrody na duszę człowieka* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum im. Słowackiego w Czortkowie za r. szk. 1911/12, kl. VI),
- motywy ludowe: *Motywy ludowe w poezji polskiej w XVIII w.* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego z prawami szkół rządowych w Czortkowie za r. szk. 1911/12, kl. VII),

²³ Zarówno w gimnazjach państwowych, jezuickich, jak i prywatnych było tych zagadnień najwięcej.

²⁴ Tego rodzaju tematyka świadczyła o tym, że polonisci nie zapominali o roli wychowania estetyczno-patriotycznego.

– patriotyzm regionalny: *Powiat czortkowski pod względem rolnictwa, handlu i przemysłu z uwzględnieniem zmian, jakie spowodowała wojna*: Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie za r. szk. 1911/12, kl. VI).

Wypada przy tym zaznaczyć, że kodeks etyczny galicyjskiego gimnazjalisty (z gimnazjów prywatnych) preferował takie wartości jak:

– chrześcijaństwo: *Znaczenie chrześcijaństwa w Polsce* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie za r. szk. 1911/12, kl. VI),

– posłuszeństwo: *Rozwinąć myśl Staszica: „Nikt do niewoli, ale każdy rodzi się do posłuszeństwa”* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum im. J. Słowackiego w Czortkowie za r. szk. 1911/12),

– koleżeństwo: *Obowiązki koleżeństwa* (Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum Miejskiego z prawem publiczności w Kaluszu za r. szk. 1911/12, kl. V)²⁵.

Bardzo nieliczne były zagadnienia odnoszące się do innych dziedzin wiedzy. Sporadycznie tylko tworzone tematy rozwijające znajomość geografii²⁶: *Erozia wody płynącej* (Spraw. Prywatnego Gimnazjum Miejskiego w Kaluszu za r. szk. 1911/12, kl. V).

W powyższej prezentacji przyjęto założenie, że tematyka prac pisemnych redagowanych przez galicyjskich polonistów stanowiła wykładnię ich koncepcji edukacyjnej, a ta wyrażała się w kształceniu umiejętności i sprawności intelektualnych i praktycznych oraz w dbałości o wychowanie człowieka moralnego, przy tym przywiązanego do narodowej tradycji, historii i kultury. Założenie to potwierdzają relacje pamiętnikarskie, stanowiące niejako źródłowe dopełnienie obrazu szkolnictwa w Galicji. Przytoczmy choćby słowa Stanisława Pigionia:

Wśród tych moich najwcześniejszych nauczycieli, jacy już tam oni byli: dziwacy, wsteczniczy, zautomatyzowani rutyniści – nie było śladu serwilizmu austriackiego. Byli to dobrzy Polacy, którzy ze swymi uczuciami narodowymi nie kryli się przed nami w sali szkolnej²⁷.

²⁵ Porównując sposób prowadzenia dokumentacji tematów w *Sprawozdaniach Szkolnych*, można zauważyć znaczne niedociągnięcia, a wręcz braki w tym zakresie w gimnazjach prywatnych. Por. Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum w Turcie za r. szk. 1912/13, które wcale nie zamieszczało tematów. Por. też III Spraw. dyr. Prywatnego Gimnazjum Miejskiego w Kaluszu za r. szk. 1911/12, w którym odnotowano tylko kilka tematów realizowanych w klasie V.

²⁶ Nie pojawiały się natomiast tematy dotyczące historii kraju rodzinnego, tak charakterystyczne dla gimnazjów państwowych.

²⁷ S. Pigoń, op. cit., s. 180.

LEOKADIA PAWLISZAK Nieprzeplacone Zadania do lektury

Poznałam je z dwu perspektyw: współautora i odbiorcy. Ten podwójny ogląd zwiększył moje zaufanie do całej książki. Wiedziałam, z jakim pietyzmem są tworzone, wiedziałam, jakie efekty przynosi ich stosowanie.

Z całym przekonaniem polecam *Zadania do lektury* swoim koleżankom i kolegom polonistom. Jest czas reformy, są podstawy programowe, standardy. *Zadania* wytrzymały próbę czasu, a może raczej wyprzedziły czas – ze swoją głęboką funkcjonalizacją wiedzy z poetyki, ze swoim zysaniem z zrozumieniem: słów, związków wyrazowych, całych tekstów, z trudną do przecenienia formą dialogu, zachętą do mądrej rozmowy, z owym operacyjnym celem przelożonym na konkretne zadanie. W *Zadania do lektury* jest wpisana wielopoziomowość: „pytania z gwiazdką” dla ambitnych, całe segmenty zadań pozostawione do wyboru... Spójność, której nie niweczy „gra w klasy”.

Zadania dawały gwarancję przeprowadzenia wnikliwej analizy tekstu, tak spójnej i przemyślanej, że nawet słaby uczeń, odpytywany „z ostatniej lekcji”, wypowiadał się precyzyjnie i składnie. Przekonałam się o tym wielokrotnie.

Podsuszałam je uczniom przygotowującym się do Olimpiady Literatury i Języka Polskiego czy – pisania interpretacji wiersza na maturze i z satysfakcją czytałam kolejne analizy funkcjonalne ich autorstwa.

Sięgałam po *Zadania* przygotowując lekcje i odnajdywałam echo posługiwania się nimi w uczniowskich wypracowaniach. Pracuję z *Zadaniami* od ponad 10 lat i wciąż na nowo je odkrywam, bo przychodzą nowi uczniowie, jakże inni od tych sprzed kilkunastu lat. A „*Zadania*” są wciąż intelektualną przygodą.

Do spisania tych refleksji skłoniło mnie kilka ostatnich lekcji w klasie maturalnej. Pracowaliśmy nad *Wieżą* Gustawa Herlinga-Grudzińskiego – wg opracowania Gertrudy Wichary. Wpisana w kolejne zadania zasada stopniowania trudności pozwoliła uczniom ogarnąć zawiłą kompozycję, wnikliwe pytania doprowadziły do głębokiego zrozumienia motywów postępowania bohaterów, a w konsekwencji – do ożywionej dyskusji nad oceną ich postępowania. Przywołany esej Emmanuela Mouniera pt. *Co to jest personalizm* skłonił do spojrzenia na bohaterów w szerszym kontekście filozoficznym, co było ułatwione przez kilka zadań wcześniejszych.

W wypracowaniach uczniowie pisali:

„Kierkegaard w swoich pismach (*Choroba śmierci, Lęk i drżenie*) dał w XIX